

NOWA EDYCJA *CONFESSIO FIDEI* ABRAHAMA KULWIECIA

JAKUB NIEDŹWIEDŹ

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Abstract

A New Edition of Abraomas Kulvietis's *Confessio fidei*

The paper discusses the latest edition of the works of a Lithuanian humanist and propagator of the Reformation, Abraham Kulwieć (Abraomas Kulvetis, ca. 1510/1512–1545), edited by a Lithuanian scholar, Dainora Pociūtė. In the first part the author raises the question of Kulvietis's absence in the contemporary historical studies of Polish Renaissance literature. In the second part of the paper the author reminds the role of this person in the development of humanist culture and Reformation in the Grand Duchy of Lithuania in the first half of the 16th century.

Key words: Reformation in Lithuania, Abraomas Kulvetis (Abraham Kulwieć), *Confessio fidei*, Renaissance literature

Abraomas Kulvietis, *Pirmasis Lietuvos Reformacijos paminklas / The First Recorded Text of the Lithuanian Reformation. Abraomo Kulviečio Confessio fidei ir Johanno Hoppijaus Oratio funebris (1547) / Confessio fidei by Abraomas Kulvietis and Oratio funebris by Johann Hoppe (1547)*, ed. Dainora Pociūtė, Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011 (Monumenta Reformationis Lithuanicae, Seria A: Confessiones Fidei, t. 1), ss. 206, indeks i bibliografia, reprodukcje pierwodruku.

Edycja litewskiej historyczki literatury Dainory Pociūtė jest przedsięwzięciem ważnym i cennym z punktu widzenia badań nad reformacją w Europie Środkowej. Powody, dla których należy ją za taką uznać,

przedstawiam niżej. Niestety, edycja ta przypuszczalnie umknęła uwadze większości polskich historyków i historyków literatury. Głównym powodem jest fakt, że książki litewskie rzadko docierają do Polski. Katalogi elektroniczne Biblioteki Narodowej, bibliotek uniwersyteckich w Gdańsku, Katowicach, Krakowie, Poznaniu, Warszawie i Wrocławiu nie notują edycji wyznania wiary Kulwiecia¹, co oznacza, że książka ta ma nikłe szanse na wejście w obieg naukowy w Polsce. Jest znamienne, że wiele litewskich publikacji spotkał i spotyka taki los. Może warto by było, aby polskie i litewskie instytucje (wydawnictwa, biblioteki i placówki naukowe) jeszcze lepiej zadbały o wymianę książek i przepływ informacji. Bez spełnienia tego podstawowego warunku wiele spraw ujdzie naszej uwadze, na przykład nie będziemy wiedzieli, kim był Abraham Kulwieć.

Dlaczego polscy badacze nie znają Kulwiecia?

Abraham Kulwieć (Abraomas Kulvietis, ok. 1510/1512–1545) jest postacią słabo znaną lub wręcz nieznaną polskim historykom literatury. Zwykle czytali o nim tylko ci, którzy zajmowali się literaturą Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wśród badaczy litewskich jest on jednak uznawany za jednego z najważniejszych humanistów w państwie Zygmunta Starego. Ujawnia się więc tutaj jedna z wielu różnic między polską i litewską historią literatury.

To, że istnieją różnice między historiami literatur narodowych, nawet tak spokrewnionych z sobą jak wspomniane dwie, nie powinno zaskakiwać. Historia literatury rozumiana jako narzędzie w kształtowaniu tożsamości narodowej (a taką funkcję wciąż przypisuje się historiom literatur w Europie Środkowo-Wschodniej) musi mieć swoje cechy dystynktywne, odróżniające ją od historii literatur innych narodów. Dlatego też z konstelacji tekstów, które potencjalnie stanowią przestrzeń wspólną i niezagospodarowaną – nazwijmy ją przedhistoryczną – badacze wybierają takie teksty lub nazwiska, których można użyć do tworzenia własnej narodowej narracji historycznej.

¹ W recenzji będę się posługiwał spolonizowaną wersją nazwiska litewskiego humanisty Kulvietis. Taka wersja była zapisywana od XVI w., równoległe z wersją łacińską Culven-sis. Ta właśnie wersja upowszechniła się w polskiej literaturze przedmiotu.

W takich narracjach niektórym autorom przyznaje się status głównych punktów odniesienia, jak Janowi Kochanowskiemu w literaturze polskiej i Martynasowi Mažvydasowi w literaturze litewskiej. Inni autorzy muszą być pominięci przez daną tradycję jako zagrażający spójności narodowej narracji historycznej. Zatem Kochanowskiego właściwie nie ma w dziejach literatury litewskiej, zaś Mažvydas nie występuje w narracjach polskich historyków literatury. Na pozór wydaje się to zasadne, ponieważ Kochanowski pisał po polsku, a Mažvydas po litewsku. Myślę jednak, że nie chodzi tu tylko o język.

Trudno się oprzeć wrażeniu, że pod tym pomijaniem i eksponowaniem pewnych nazwisk i tekstów kryje się rywalizacja. Jednym z jej źródeł jest przypuszczalnie „imperializm” literaturoznawstwa polskiego, mający swoje korzenie jeszcze w XIX wieku. Polskie podręczniki literatury renesansowej pomijają Mažvydasa, uznając go najwyraźniej za postać obcą, a na dodatek trzeciorzędą: po cóż mamy się zajmować tym Litwinem, skoro możemy pisać o pisarzu takiego formatu jako Kochanowski? Z drugiej strony litewskie opracowania historii literatury renesansowej podają nieliczne wzmianki o Kochanowskim, nieporównywalnie więcej miejsca poświęcając Mažvydasowi, jak gdyby jego utwory miały stanowić tamę dla tekstów tradycyjnie uznawanych za polskie. Innymi słowy, twórczość Mažvydasa miałyby być tamą dla polonizacji i ostoją tożsamości litewskiej.

Również Abraham Kulwieć padł ofiarą tej rywalizacji. W *Renesansie* Jerzego Ziomka litewscy humaniści Kulwieć i Mažvydas (1510–1563) nie zostali wspomniani ani razu, nawet w kontekście Jana Seklucjana (1510/1515–1578)². A przecież wszyscy trzej należeli do tego samego pokolenia pierwszych zwolenników reformacji. W czasie studiów w Lipsku w 1535 roku współtworzyli korporację *natio Polona*, a kilka lat później spotkali się w Królewcu, gdzie korzystali z protektoratu Albrechta Hohenzollerna. Katechizm i kancjonał Seklucjana były drukowane równolegle z łacińskimi i litewskimi tekstami jego dwóch litewskich przyjaciół u tego samego drukarza Johanna Weinreicha. W tej sytuacji działania literackie wszystkich trzech humanistów powinny być rozpatrywane równolegle. I o ile badacze litewscy wspominają o Seklucjanie, badacze polscy na ogół nic nie wiedzą o Kulwieciu i Mažvydasie.

² Zob. J. Ziomek, *Renesans*, Warszawa 1977, s. 48.

Kim był Kulwieć?

Abraham Kulwieć urodził się między 1510 a 1512 rokiem³. Jego rodzice, Elżbieta Jadatówna i Piotr Kulwieć, należeli do dwóch starych litewskich rodów szlacheckich. Kulwieć wychowywał się prawdopodobnie w Kulwie (Kulva) w powiecie kowieńskim (Kulva w dzisiejszym rejonie Jonawa na Litwie). Należał do tego pokolenia pisarzy w monarchii jagiellońskiej, którego przedstawiciele uzyskali najwyższe kompetencje humanistyczne. Kulwieć najpierw studiował w Krakowie, gdzie immatrykulował się w 1528 roku, następnie od 1533 roku studiował w Lowanium w Collegium Trilingue. Wprawdzie w tym czasie Erazm z Rotterdamu nie był już wykładowcą w tej uczelni, ale nadal pracowali tam jego uczniowie i koledzy, zapewniający uczelni bardzo wysoki poziom. Przypuszczalnie Kulwieć studiował sztuki wyzwolone. Właśnie tam zdobył znakomitą znajomość łaciny, greki i hebrajskiego. Kolejnymi etapami jego studiów były Lipsk (od kwietnia 1536 roku) i Wittemberga (od maja 1537 r.), gdzie poznał Melanchtona. Ostatnim miejscem studiów Kulwiecia były Włochy. Po obronie tez doktorskich 28–29 listopada 1540 roku uzyskał doktorat obojga praw na uniwersytecie w Sienie. Jego promotorami byli sympatycy reformacji, Lodovico Boghesi i Alessandro Sozzini, stryj Fausta Socyna.

W styczniu 1541 roku Kulwieć wrócił do Wilna, gdzie rozpoczął swoją działalność reformacyjną i edukacyjną. Dzięki wsparciu królowej Bony wiosną tego roku założył na Zamku Dolnym w Wilnie pierwszą humanistyczną szkołę na Litwie. Przypuszczalnie szkoła była wzorowana na Collegium Trilingue, a studiowało w niej ok. 60 uczniów.

Działalność szkoły zakończyła się mniej więcej rok po jej otwarciu. Biskup wileński, książę Paweł Holszański, od samego początku istnienia uczelni dążył do jej likwidacji, widząc w niej zarzewie herezji. Dopóki jednak Bona przebywała w Wilnie, Kulwieciowi nic nie groziło. Dopiero po jej wyjeździe do Krakowa biskupowi udało się uzyskać w maju 1542 roku dekret Zygmunta Starego nakazujący humaniście stawić się przed sądem kościelnym, co oznaczałoby dla niego uwięzienie lub śmierć. Kulwieć, dzięki pomocy królowej, zbiegł do Prus, gdzie uzyskał wsparcie księcia Albrechta Hohenzollerna. Tymczasem biskup Holszański we wrześniu

³ Biogram Kulwiecia opieram na ustaleniach zamieszczonych we wstępie D. Pociūte z omawianej tutaj pracy, s. 37–55.

1542 roku nakazał uwięzić matkę Kulwiecia, Elżbietę, aby zmusić go do powrotu. Została ona uwolniona dopiero po kilku miesiącach w wyniku interwencji Bony, Albrechta i Zygmunta Starego.

Sam Kulwieć otrzymał od księcia Albrechta zakaz opuszczania Prus. Humanista dostał stanowisko radcy na dworze oraz posadę nauczyciela greki w miejscowym gimnazjum. Latem 1544 roku po utworzeniu przez księcia uniwersytetu Kulwieć uzyskał katedrę greki, wykładał ponadto hebrajski i komentarze do psalmów. Jednak już rok później wrócił na Litwę z listami rekomendacyjnymi do kanclerza Mikołaja Radziwiłła „Czarnego”. Tymczasem władzę w Wilnie objął tolerancyjny Zygmunt August i wydawało się, że reformator będzie mógł wznowić swoją działalność. Nadzieje te przerwała nagle śmierć 6 czerwca 1545 roku. Jak poświadcza jego biograf Hoppe, na łożu śmierci wraz z bliskimi śpiewał psalmy w języku litewskim. Ponieważ miejscowy proboszcz nie zgodził się na pogrzeb na cmentarzu, został pochowany na wzgórzu koło dworu.

Kulwieć pozostawił po sobie księgozbiór. Znany jest dziś jego inwentarz wymieniający ponad 80 pozycji łacińskich, greckich, hebrajskich i jedną książkę polską. Jest to najwcześniejsza znana humanistyczna biblioteka na Litwie⁴.

Teksty Kulwiecia i Hoppego

Kulwieć napisał *Confessio fidei* na początku swojego wygnania w 1543 roku. Zostało ono opublikowane w czerwcu 1547 roku w Królewcu przez Johanna Weinreicha. Poprzedza je biografia Kulwiecia, mająca formę mowy pogrzebowej. Ułożył ją jego przyjaciel z czasów studiów, królewiecki humanista Johann Hoppe z Budziszyna (1520–1565). Oba te teksty, choć skromne rozmiarami, zasługują na uwagę. *Confessio* jest pierwszym protestanckim wyznaniem wiary w państwie polsko-litewskim, mowa Hoppego

⁴ Inwentarz biblioteki Kulwiecia ogłosił Th. Wotschke, *Abraham Culvensis: Urkunden zur Reformationsgeschichte Lithauens*, „Altpreussische Monatsschrift” nr 3–4, R. 42 (1905), s. 189–190. Spis książek Kulwiecia jest jednym z 91 dokumentów, głównie listów, które Wotschke opublikował w aneksie do swojego artykułu. Czasopismo dostępne na stronie: <http://www.mgh.de/bibliothek/zeitschriftenmagazin/apm/> (dostęp: 7.12.2014).

natomiast należy do wczesnych przykładów biografii humanistycznych w tej części Europy.

Confessio, jak zauważyła Dainora Pociūtė, opiera się na podobnym tekście pióra Bernardina Ochina (1487–1564), działającego w Sienie humanisty i propagatora reformacji. Kulwieć poznał go w czasie swoich studiów. Ochino w obawie przed prześladowaniami wyemigrował do Szwajcarii, gdzie w 1542 roku napisał list apologetyczny, ogłoszony drukiem dwa lata później. Również tekst Kulwiecia ma formę listu skierowanego do królowej Bony. Już z tego względu tekst ten zasługuje na uwagę. Jest wielce prawdopodobne, że w formie rękopiśmiennej trafił do królowej jeszcze za życia autora.

Dainora Pociūtė pisze, że listowi Kulwiecia przyświecają przede wszystkim dwa cele. Pierwszym jest apologia Kulwiecia i jego poglądów religijnych, drugim – krytyka Kościoła litewskiego. W części apologetycznej autor podkreśla, że zostały pogwałcone „prawa przodków” obowiązujące na Litwie, zgodnie z którymi nie można nikogo karać bez wyroku sądu. A to właśnie miało się stać jego udziałem. Pisze o tym z punktu widzenia doktora obojga praw, przez co buduje swój autorytet mówcy. W kolejnych częściach porusza kwestię prawdziwej wiary, aczkolwiek jedynie pośrednio mówi o wierze w dwa sakramenty, chrzest i Eucharystię. Do głównych błędów Kościoła na Litwie należały wiara w zbawienie za pomocą uczynków, zakaz sprawowania Eucharystii pod dwiema postaciami i utrzymywanie celibatu. Czwartą winą litewskiego Kościoła było korzystanie przez hierarchów ze skumulowanych bogactw, które powinny być używane przede wszystkim dla dobra Rzeczypospolitej i dla podniesienia stanu jej edukacji. Ta ostatnia kwestia wróciła niedługo później w twórczości Andrzeja Frycza Modrzewskiego.

Tekst Kulwiecia ma cechy nie tylko *confessio* w znaczeniu „wyznanie wiary”. Tytuł *Confessio fidei Abrahami Culuensis* pochodzi zapewne od Hoppego. Do listu Kulwiecia można jednak spróbować przyłożyć inne znaczenie tego słowa, które nadał mu św. Augustyn. List jest wyznaniem osobistym, pisanym przez człowieka w „troskach głębokich ponurzonego”. Na pierwszych stronach Kulwieć pisze o swoim osamotnieniu i wykorzystaniu przez fałszywych przyjaciół. To osamotnienie przypomina nieco powstające w tym czasie *Tristia* Klemensa Janicjusza.

Z kolei mowa Hoppego jest głównym źródłem, z którego poznajemy dziś życie Kulwiecia. Utwór powstał w rocznicę śmierci Kulwiecia, a jego

zadaniem była apologia humanisty. Jest on oparty na wzorach biografii i mów starożytnych, przewija się jednak w nim również element hagiograficzny. Hoppe dłuższy *passus* poświęcił okolicznościom śmierci Kulwiecia, który przedstawiony został jako męczennik i wyznawca prawdziwej wiary chrześcijańskiej. Miało to być przesłanie dla potomnych i do pewnego stopnia chyba było. Tekst Hoppego został zadedykowany Mikołajowi Radziwiłłowi „Czarnemu”, który już wkrótce miał się stać protestantem i głównym propagatorem reformacji w Wielkim Księstwie Litewskim.

Edycja Dainory Pociūtė

Edycja składa się z obszernego wstępu (s. 7–78), faksymile oryginału (s. 79–120), transkrypcji tekstu wraz z komentarzami (s. 121–158) oraz tłumaczenia litewskiego i komentarzy (s. 159–196). Na końcu znajdują się bibliografie źródeł oraz indeks nazwisk. Pierwszą dużą zaletą jest przygotowanie edycji trójjęzycznej: łacińsko-litewsko-angielskiej. Wstęp i cały aparat krytyczny został przełożony na angielski. Musiało to znacznie podnieść koszty wydania, ale dzięki temu książka może być dostępna dla szerokiego audytorium międzynarodowego. Jest to pewna nowość w humanistyce litewskiej.

Dotychczas niemal wszystkie ważne publikacje poświęcone historii Wielkiego Księstwa Litewskiego publikowane w Republice Litewskiej wydawane były po litewsku. Powodowało to, że czytelnicy zagraniczni, w tym polscy, w ogromnej mierze nie mieli możliwości wykorzystania osiągnięć badaczy litewskich. Można się zżymać na fakt, że badacze polscy nie chcą się uczyć tego pięknego języka. Ale można spojrzeć na tę sprawę z drugiej strony. Języki białoruski, litewski, polski czy ukraiński są językami „małymi” i tylko niewielka grupa uczonych może się ich uczyć. Jeśli więc polscy czy litewscy uczeni chcą być czytani, muszą publikować w językach międzynarodowych, przede wszystkim po angielsku. Zwykle więc najpierw wydaje się publikację w języku litewskim czy polskim, a później, po jakimś czasie, ogłasza się osobną wersję obcojęzyczną. Niektóre książki publikowane są od razu po angielsku, co jednak wzbudza słuszny opór tych, którym przeszkadza marginalizowanie języków ojczystych kosztem angielskiego. Omawiana tu edycja jest udaną próbą kompromisu. Obie wersje językowe

zostały opublikowane równolegle. Edycja respektuje zarówno znaczenie języka litewskiego, jak i umożliwia dostęp do publikacji osobom nieznającym tego języka. Być może warto tego rodzaju rozwiązania stosować na szerszą skalę również w przypadku polskich wydań literatury dawnej.

Wstęp Dainory Pociūtė przynosi wiele ważnych ustaleń dotyczących biografii Kulwiecia oraz początków reformacji na Litwie. Badaczka poddała ocenie dotychczasowy stan badań i przeprowadziła kwerendy zagraniczne. Biografia Kulwiecia została umieszczona w szerokim kontekście wydarzeń i postaci XVI wieku. Przede wszystkim Pociūtė dotarła do jedynego znanego dziś egzemplarza utworów Hoppego i Kulwiecia, przechowywanych w szesnastowiecznym klocku introligatorskim w The Durham University Library w Anglii⁵. Z tekstu Hoppego korzystali biografowie Kulwiecia z XVI i XVIII wieku, ale później *Oratio* pozostawała nieznana. Wprawdzie w 1970 roku wydano jej późny odpis, wykonany na podstawie druku, zawierał on jednak liczne skrócenia i błędy. Dopiero odnalezienie pierwodruku umożliwiło odtworzenie biografii Kulwiecia. Jest to źródło o dużej wartości, ponieważ zostało stworzone przez świadka części opisywanych wydarzeń. Hoppe posiłkował się dokumentami oraz relacjami członków rodziny i innych osób, które znały litewskiego humanistę.

Kolejnym ważnym źródłem, do którego dotarła Pociūtė, są dokumenty dotyczące obrony tez doktorskich na uniwersytecie w Sienie. Dzięki nim wiemy, że we Włoszech Kulwieć obracał się w kręgach sympatyzujących z reformacją. Wśród jego znajomych byli Alessandro Sozzini, Lelio Sozzini (Leliusz Socyn), Bernadino Occhino, Agostino Ubertini i Lodovico di Simone Borghese⁶.

Z kolei data obrony (koniec listopada 1540 r.) pozwoliła ustalić przybliżoną datę powołania szkoły w Wilnie. Dotychczas historycy, opierający się na danych podanych przez Andrzeja Węgierskiego (1600–1649) w *Liberi quatuor Slavoniae reformatae*⁷, zgodnie przyznawali, że Kulwieć rozpoczął swoją działalność w Wilnie już w 1538 lub 1539 roku, a jego

⁵ Dwa inne egzemplarze, znajdujące się w bibliotece w Bibliotece Królewskiej w Królewcu, przypuszczalnie uległy zniszczeniu w czasie drugiej wojny światowej.

⁶ Zob. D. Pociūtė, *Abramomas Kulvetis and the first Protestant Confessio fidei in Lithuania*, [w:] A. Kulvetis, *op.cit.* s. 44–45.

⁷ Por. *ibidem*, s. 42.

kolegium działało w latach 1539/1540–1542⁸. W świetle ustaleń Dainory Pociūtė Kulwieć wrócił ze Sieny do Wilna dopiero na początku 1541 roku, a jego szkoła została otwarta dopiero wiosną tego roku⁹. Z tego wynika, że była czynna tylko przez rok, nie zaś przez niemal trzy lata, jak do tej pory utrzymywano. To, że działała tak krótko, pokazuje, jak silny i gwałtowny był sprzeciw duchowieństwa katolickiego i biskupa Holszańskiego wobec reformacji na początku lat 40.

Wstęp Dainory Pociūtė jest wartościowy pod względem poznawczym, ale nie jest to jedyna zaleta tej publikacji. Należy zauważyć w niej nowe podejście edytorskie, odmienne zarówno od dotychczasowej praktyki litewskiej, jak i polskiej. W opracowaniu edytorskim brała udział zasłużona badaczka dawnej książki i paleografii Jolanta Gelumbeckaitė. Napisała ona część edytorską wstępu, w której omówiła historię zachowanego egzemplarza, typografię druku, w tym czcionkę oraz interpunkcję.

Zasady edycji przypominają te znane z Biblioteki Pisarzy Polskich typu A (np. edycję pism Andrzeja Trzecieskiego mł.). Jest to jednak podobieństwo pozorne. W polskiej praktyce edytorskiej zwykle „modernizuje się” tekst łaciński, sprowadzając jego ortografię do zasad ortografii i interpunkcji łacińskiej obowiązującej w Niemczech w XIX wieku. Taką postać mają niemal wszystkie edycje dzieł łacińskich powstałe w Polsce w ciągu ostatnich dziesięcioleci, między innymi w Bibliotece Pisarzy Staropolskich. Tymczasem badaczki litewskie zdecydowały się na jak najmniejsze ingerencje w szesnastowieczną ortografię i interpunkcję. Stąd zapis *uero, filij, á me, offitij*, które w polskich edycjach miałyby postać *vero, filii, a me, officii*. Dziwić może w tej sytuacji decyzja o rezygnacji z pozostawienia długiego *f*, na przykład *quofdam*.

Jest rzeczą oczywistą, że łacina humanistyczna różni się od łaciny starożytnej czy średniowiecznej. Edytorzy polscy czy litewscy publikujący

⁸ Por. np. P. Śledziewski, *Kościół św. Anny–św. Barbary intra muros castris vilnensis*, „Ateneum Wileńskie”, R. 9 (1933–1934), s. 16; H. Barycz, *Wizerunek humanisty różnowiercy. Literacko-wyznaniowa biografia Abraham Kulwiecia*, „Roczniki Biblioteczne”, R. XIV (1970), s. 27–52; H. Barycz, *Abraham Kulwieć*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław 1971, t. XVI, s. 165–166; Z. Stoberski, *Między dawnymi i młodszymi laty. Polsko-litewskie związki literackie*, Łódź 1981, s. 98; I. Lukšaitė, *Reformacja Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius 1999, s. 136; informacje te powtarza Wikipedia, http://pl.wikipedia.org/wiki/Abraham_Kulwie%C4%87 (dostęp: 20.06.2014).

⁹ Por. D. Pociūtė, *op.cit.*, s. 47.

szesnastowieczne teksty łacińskie rzadko jednak wyciągali z tego dalej idące konsekwencje – a mianowicie takie, że te różnice odnoszą się również do ortografii oraz interpunkcji i że powinny być zaznaczone w wydaniach. Edytorzy tekstów średniowiecznych już od dłuższego czasu nie wprowadzają na siłę dyftongów lub zachowują *ch*, gdzie w łacinie klasycznej byłoby *h* (np. *michi*). Tymczasem wydawcy tekstów łacińskich z XVI i XVII wieku zbyt często jeszcze posługują się wzorcami edytorskimi wypracowanymi w XIX wieku. Wydawcy włoscy, niemieccy czy angielscy już od dawna uwzględniają specyfikę łaciny humanistycznej. Edycja przygotowana przez badaczki litewskie idzie tym śladem i umacnia to nowe podejście filologiczne do renesansowego tekstu.

Najślabszą częścią przygotowanej edycji są objaśnienia do tekstu. Wiele miejsc pozostało nieobjaśnionych wcale, na przykład informacje o tym, kim był kasztelan sandomierski, którego synowie kształcili się w szkole Kulwiecia. Z kolei niektóre objaśnienia są zbyt rozbudowane, a inne dublują informacje znajdujące się we wstępie. Dla czytelnika znającego historię Litwy i Polski XVI wieku nie będzie dużym kłopotem samodzielne uzupełnienie objaśnień, niemniej szkoda, że ta edycja ma taką skazę.

Niczego nie można natomiast zarzucić kształtowi typograficznemu książki. Litewskie publikacje humanistyczne od wielu lat słyną z pięknego opracowania; wydanie utworów Kulwiecia i Hoppego nie stanowi tutaj wyjątku. Jest ono piękną, nowoczesną książką, nawiązującą jednak do typografii XVI wieku. Widać to w projekcie karty tytułowej i w swobodnym gospodarowaniu przestrzenią na każdej ze stron. Marginesy są szerokie, a objaśnienia otaczają teksty Kulwiecia i Hoppego tak, jak w szesnastowiecznych edycjach Alda Manucjusza.

Pierwszy zapisany tekst litewskiej Reformacji jest pierwszym tomem nowej serii wydawanej przez wileński Instytut Literatury Litewskiej i Folkloru (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas): Monumenta Reformationis Lithuanicae. Z niecierpliwością będę czekał na kolejne tomy tego wydawnictwa, mając nadzieję, że będą one miały równie wysoki poziom naukowy.

Bibliografia

- Abraham Kulwieć, [w:] *Wikipedia*, http://pl.wikipedia.org/wiki/Abraham_Kulwie%C4%87 (dostęp 20.06.2014).
- Barycz H., *Abraham Kulwieć*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław 1971, t. XVI.
- Barycz H., *Wizerunek humanisty różnowiercy. Literacko-wyznaniowa biografia Abraham Kulwiecia*, „Roczniki Biblioteczne”, R. XIV (1970).
- Kulvietis A., *Pirmasis Lietuvos Reformacijos paminklas / The First Recorded Text of the Lithuanian Reformation. Abraomo Kulviečio „Confessio fidei” ir Johanno Hoppijaus „Oratio funebris” (1547) / „Confessio fidei” by Abaromas Kulvietis and „Oratio funebris” by Johann Hoppe (1547)*, ed. D. Pociūtė, Vilnius 2011.
- Lukšaitė I., *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažajoje Lietuvoje XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius 1999.
- Stoberski Z., *Między dawnymi i młodszymi laty. Polsko-litewskie związki literackie*, Łódź 1981.
- Śledziewski P., *Kościół św. Anny–św. Barbary intra muros castri vilnensis*, „Ateneum Wileńskie”, R. 9 (1933–1934).
- Wotschke Th., *Abraham Culvensis: Urkunden zur Reformationsgeschichte Lithauens*, „Altpreuussische Monatsschrift” nr 3–4, R. 42 (1905), <http://www.mgh.de/bibliothek/zeitschriftenmagazin/apm> (dostęp 7.12.2014).
- Ziomek J., *Renesans*, Warszawa 1977.